

— **Jelentés a M. Tud. Akadémiai Kézirattár bevezé-
rendezéséről.**¹ Tekintetes Akadémia! *A M. Tud. Akadémia kéz-
irattára rendezve, s a nemzet közáldozatából emelt díszes palo-
tája egy tágas termében tudományos rendszerrel s ízléssel el-
van helyezve.*

E hosszas és nehéz munkán 1861-től 1871-ig a tudós Rómer Flóris fáradozott. 1876 óta maig én, s nekem jutott a szerencse, hogy a munka bevezéséről tiszteletteljes Jelentésemet a T. Aka-
adémia előtt megtehessem.

A Kézirattár a Könyvtárnak kiegészítő része, annál sokkal kisebb, de nem kevesebbé fontos; mert irodalmunk nemzeti alapon fejlődésének igaz termő talaja, s a nemzeti gondolkodás és jellem eredetiségének legtisztább forrása és tudásanyaga van itt összegyűjtve legjelesbjeink eszméiben, vágyakozásaiban és sikereiben. Az itteni alapos tanulmányozás s a források önálló feldolgozása által lehet valóban magyar műveket írni, s irodalmunkat nem idegen kölcsönzésekkel, de a magyar szellem bélyegét magán viselő alkotásokkal gyarapítani. Más népek túlnyomó szellemerejének minden egyenlősítő befolyásától főképen régi irodalmunk s kézirat- és levéltáraink beható búvárlása óvhat meg.

Ez általános igazságok a Kézirattár rendezettségét nemzeti műveltségünk önállósága alapföltételének tüntetik fel.

A rendezési munka fogalomköre kiterjed a Kézirattár eredetére és gyarapodására, a rendezőkre és rendezési elvekre, a kezelés, kutatás és használás módjára. Szándékom levén a II. osztály legközelebbi ülésében az *Akadémia Kézirattárát ismertető* felolvasást tartani: Jelentésemben csak a rendezőkről, a nekik adva volt levéltáranyagról s a rendezés végeredményéről mondok el olyakat és annyit, a minőket és mennyit ennek keretébe bele illőnek tartok.

Először tehát az első rendezőről.

Ez a szép lelkű és nemes jellemű Rómer Flóris volt. 1861. július 3-án az összes ülés választotta meg, czíme volt: *Okmány-, kézirat- és éremtár-őr*, fizetése 300 frt. Jellemzően ír róla br. Eötvös József azon évi október 1-én Toldyhoz intézett levelében. «Rómer

¹ E *Jelentés* eredeti alakjában és teljes egészében itt jelen meg először. *Kivonata* közöltem az *Akadémiai Értesítő* idei márczius havi füzetének 132—139. lapjain. *Szerző.*

Flóris — ugymond — a július 3-iki összes ülésben választatott meg az Akadémia okmány-, kézirat- és éremtár őrévé; kéri önt (Toldyt,) mint titkárt, vegye be hűségi fogadását, s az illető gyűjtemények átadását eszközölje. Munkálkodjék közre Hunfalvy Pál főkönyvtárnok, Érdi János és Kis Károly.» . . . Rómer tisztét megkezdette, s ettől fogva az elébb megjelölt évig folytatta. Tíz évi munkásságának eredménye maga a teljesített munka, a minék kitorölhetlen nyoma főképen kettőben maradt fenn. *Egyik* az, hogy ő tervezte a keretet, ő alkotta meg s tudományosan rendezte az Akadémia addig egybegyűjtött tudomány-anyagából Kézirattárát, e szakokat különböztetve meg benne: *Magyar és Latin Codexek, Történelem és Segédtudományai, Jogtan V.* alosztálylallyal, *Földrajz, Gazdaságtan, Ipar és Kereskedelem, Vegyések* szakát. Kiváló gondot fordított a *Codexekre*, melyeket nagy szakismerettel, valóságos tudósi szenvedéllyel, bő szövegkivonatban dolgozott ki, minden könyvet és önálló iratkötetet külön szám alatt catalogusba foglalt, a mit én új rendezéskor változatlanul átvettem, sőt mint szerzőt jelöltem meg valamennyi czédulán. Elég bővek a *Történelem* és *Jogtan* alszakaiban készült czédula-catalogusok is. A többi szakok általa ügyszólván csak meg voltak kezdve. Ő inkább az önálló nagyobb köteteket és colligatumokat dolgozta fel s vette catalogusba, de szövegei elegendők. Sok munkájába került az *Oklevelek szakának* megalkotása, a mire nézve eltérők voltak a tudósok nézetei. Ő az időrendi elhelyezés mellett volt, ezt alkalmazta, s a megvizsgálására kiküldött bizottság is ebben nyugodt meg. Az oklevelek kivonatai fogyatékosak, s pótlásukra nekem sem jutott időm . . . E szak Rómer idejében 40 ívrétű, rézkapcsos táblapapirtokban mintegy 5—6000 oklevelet s más féle iratot foglalt magában. Századok szerint voltak beosztva, minden oklevél külön papirboritékban, fenn, jobbfelől az évszám, középben a tartalom. A kötetekről czédula-catalogus nem volt készítve. Ezt én pótoltam most a végső rendezéskor. E szak akkor nem volt a bevégzettek közé sorozható.

A *másik*, a mi Rómer munkássága nyomait mutatja, a betűrendes catalogus, a mit én csak folytattam s bővítettem.

Rómer munkájának egyetlen hiánya, hogy ő a kötetek ívrétű vagy más alakjára nem figyelmeztett, hanem beérkezésük szerinti sorrendben catalogusba vette s úgy helyezte el. Ez a

könyveknek symmetriellenes egyenetlenségét okozta, a mi sértette a szemet és jó ízlést. Ezt én megszüntetendőnek láttam s a fő-könyvtárnok helyeslését adván hozzá: a Kézirattár összes régi szakait alak és nagyság szerint újra rendeztem, a czédula-catalogusokat átírtam, s a könyveket, a hova alakjuk szerint illenek, oda helyeztem el. Ma minden szakban legelsőek az ívrétű, utána valók a 4-edrét, 8-ad és 12-edrétű könyvek, a mi az állványok kulcsinját emeli, s a keresést mint a visszahelyezést könnyebbé és gyorsabbá teszi.

Arra, hogy a Rómer alatti rendezéskor a Kézirattár hány kötetből állott, nincs tájékoztató adat. Az Oklevél-gyűjtemény azonban a mainak (a mi 10.969 drbot tesz) mintegy felét tette, s így valószínű, hogy a többi szakok újabb időbeli rendkívül nagy szaporodását véve tekintetbe, az azokban alkotott kötetek számát 3—400-zal nagyobbra lehet tenni, a mi a hátrább közlendő *Kimutatásból* kitűnik.

Rómer egy ideig az Akadémia éremtárának is őre volt; de ez idővel a Nemzeti Múzeumba tétetett át, s e szakra fordított munkássági terjedelmét és eredményét feltűntető adatok a Kézirattárban nincsenek. Az érmeek catalogusát — fenmaradt jegyzések szerint — Luczenbacher János készítette. Azonban a Kézirattár tudományos, rendszeres és úgy az oklevelek, mint a kéziratok kezelése Rómer műve, s az ő emlékezetét mindig fentartja; a kik a Kézirattárt felkeresik és onnan ismereteiket gyarapítani kívánják, nevét mindig áldani fogják.

A Rómer utáni kézirattári gyarapodások rendezési művét én folytattam. E gyarapodás csaknem rohamos és igen nagy fokú volt. De minthogy ezt a közönség nem tudja, az én, annak rendezésével eltöltött munkálkodásom eredményeit szintén nem: legyen szabad némi tájékozást adnom mindkettőre nézve, inkább csak a nagyobb adományokat és vételeket emelve ki.

1869. özv. Ráth Károlyné férje 25—30 kötetre menő eredeti és másolt oklevél-gyűjteményét ajánlta fel az Akadémiának, a mi birtokába is jutott. Táblákba volt téve, de rendezve nem.

1871. Podhradczky László, atyja Podhradczky József nagy tömeg kézirati hagyatékát adta át. Bekötött könyvek és lágy táblába s papírba takart 50—60 rendezetlen nagy csomag tette azt, a mikben ezernyi ezer skártéta, kisebb-nagyobb papírdarab, szín-

lap, levélboríték, hirlapok tiszta szélei és keresztkötései mind be voltak különböző tárgyú jegyzetekkel, könyvkivonatokkal stb. irva. Csak az ó-kori népek mythológiájából való kivonatok, másolások 20-nál több kötetbe voltak összegyűjtve, a mint a latinos emberek mondani szokták — sine lege, sine cruce. Ember azokat még nem érintette rendezési szándékkal soha. Én örököltem s hajtottam végre a megvénítő munkát.

1874. Ökröss Bálint ajándékozott XV., XVI. századi magyar, Balogh István ugyanakkori magyar és latin okleveleket, Czech János szintén sok kötetre menő becses történelmi s rokontárgyú gyűjteményt.

1875. A Bossányiak négy ládát megtöltő nagy levéltárát szerezte meg az Akadémia, s minthogy a kéziratárban nagy helyet foglaltak el, mindjárt tisztembe léptemkor (1876.) azok gyors elrendezésével bizott meg a könyvtárnok. Alig végeztem el egy ládát, megvételtem a nagy emlékezetű Toldy Ferencz több ladában levő rendkívül becses irodalmi hagyatéka, melyet 59 kötet rendezett eredeti levelezésen kívül, 267 kisebb-nagyobb csomag, kötet és colligatum alkotott. Minthogy a tudósok erősen várták, hogy e kincseket használhassák, a főkönyvtárnok félben hagyatta a Bossányi-levéltár rendezését, s meghagyta, hogy a Toldy-gyűjtemény rendezéséhez kezdjek. De a tudósoknak ezt várni késő volt. Szilády Áron r. tag az Akadémia határozata következtében a *Corpus Poetarum* című nyolcz kötetes, később megint 15 csomag gyűjteményt Pulszky Ferencz osztályelnök által aláírt nyugta mellett kivette, öt kötetet belőle már ki is adott s az összes régi írók Toldy-féle gyűjteménye maig kezén van, s még a Kézirattár catalogusaiba beigtatni nem lehetett.

Ugyanazon időtájt szerezte meg az Akadémia Kazinczy Ferencz és Gábor irodalmi hagyatékát. Nagy és becses gyűjtemény ez, magyar írók eredeti műveiből és tömérdek eredeti és másolt leveleiből alkotva, a miket a Toldy Ferenczével úgy mondva egyszerre kellett rendezni azért, mert ő és Kazinczy Gábor benső viszonyban élven egymással, kézirataikat s könyveiket kölcsönösen elkérték egymástól, munkáik írásánál használták, véletlenül törtévéen mindkettő halála, a könyvek és irások egymásnál maradtak, s most mindkettőtől az Akadémia vevén meg: az egymást kiegészítő két gyűjtemény egyszerre rendezése könnyebbé vált.

Nagy tömeget tettek a főtitkári hivatal levéltárából általa kiválasztott s a Kézirattárba elhelyezés végett leküldött kéziratok is: régi korbeli vegyes gyűjtemények, könyvek, csomagok, Bugát Pál és Fogarasi János nyelvészeti hagyatéka, kezdettől fogva 1878-ig irt s jutalmat nem nyert mindenféle pályaművek százakra menő csomagai, a miket rendezve, illető szakjukba beosztottam, rendkívül fáradságos lévén, kivált a nevezett két tudós kuszált iratainak rendbehozása s megfelelő szakokba beosztása.

Kisebb gyarapodások és vételek is említendők. 1879. öt kisebb ajándékozás és vétel volt, 1880. két ajándékozás, 1881. Balogh Ágost 25 drb oklevelet ajándékozott, 1882. Batsányi János iratait s az életrajzára tartozókat küldötte be Kancz Zsigmond, 1884. Csacsó Imre magyar törvénytudományi gyűjteményét, Gál Ernő Csokonai néhány eredeti művét, sok levelét s életrajzi adatait küldötte ajándékol, 1888. a Mircse-hagyatékkal, 1889. hat kisebb adománynyal és vétellel, 1890. öttel, 1891. hárommal gyarapodott a Kézirattár.

Az 1876 előtti időkről rendezetlen maradt, imént megjelölt, úgy szintén az azutáni összes gyarapodás rendezése, szakokba beosztása s róluk czédula-catalogus készítése az én munkám eredménye. És ez nem csekélység volt, ha meggondoljuk, hogy a könyvet s önálló köteteket tevő részek fel levén dolgozva, nekem egyes levelekből, fogásokból s kisebb-nagyobb csomagokból kellett önálló köteteket alkotnom, kiválogatva az egy szakba tartozókat. A *Levelezés* és a *Régi és újabb írók kézirati művei* című két szak 300-at meghaladó kötetei legnagyobb részben így jöttek létre sok időt és fáradságot igénylő munkával. Ezzel telt el megbízatásom éveinek egy jó nagy része. A másik részt a többi szakok rendezése töltötte be. E szakok: a *Nyelvtudomány, Népköltészet és Színművészet, Egyház és Bölcelem, Levelezés, Könyvészet, Régi és újabb írók kézirati művei, Orvostan, Mennyiség- és Mértan, Természet-, Ásvány- és Vegytan, Ipar, Kereskedelem és Gazdaság, Hadtudomány, az Oklevél-gyűjteménynek a Bossányi-levéltárból 26 kötettel gyarapítása*. Ezek kettős új, vagy megújított czédula-catalogusai a másfél ezer számot meghaladják.

A rendezésen kívül a kéziratok kiadása és visszavétele is az én teendőm volt. Ilyenkor a kutató egyetemi ifjaknak sokszor

tanácssal és utasítással is kellett szolgálnom oly kérdésekben, a mikre nézve tölem, mint kéziratár-órtól joggal kérhetek felvilágosítást. Ezzel sokszor úgy el voltam foglalva, hogy rendes munkára alig jutott idő. E foglalkozás azonban azok egyike volt, a miket kiváló örömmel teljesítettem, látva az ifjúság nemes tanulási vágyát. Nem egy lett már azok közül ismert nevű író, a kiknek tudományos kutatásaiban utasításaimmal én is segítségére voltam.

Időm egy része a megrongált kéziratok s elszakadozott oklevelek megragasztásával tölt el, a mit kötelességemnek tartottam. Az oly levél- és kéziratár-ór, a ki az ily állapotban kezébe került könyvet és oklevelet megigazitatlanul teszi vissza ismét helyére, nem szereti a tudományt, sem levéltárát. Az elrongyolott oklevél csak egy darabja elvesztésével soha jóvá nem tehető kárt vall a tudomány. Engem bántott az, hogy a rongyos oklevelet rongyosan helyezzem el. Igyekeztem a lehetőségig további romlástól s elvesztéstől megóvni.

Ha valaki azt hiszi, hogy az első rendezésnél az oklevél-kötetek, gyűjteményes tárgyú colligatumok részletes tartalmának is lehet czédula-catalogust készíteni, téved. Ez második stádiuma a rendezésnek. A mit itt el lehet érni, legfelebb annyi, hogy a végén vagy elején tartalommutatót készít az illető, holott ez is sok időt vesz el. Nagy tömegű iratanyag rendezésénél, kivált mikor azok mind sürgősek, aprólékossáig menő részletezéssel a munkát hátráltatni s a tanulni vágyókat várakoztatni nem lehet.

Ennyit az én munkálkodásomról, melyet lehet kicsinyleni vagy elégnek mondani; szakember találhat a szakokban, beosztásokban és jelzőkben javítani és tökéletesíteni valót. De az — úgy hiszem — örvendetes tény, hogy az Akadémia Kézirattárában feldolgozatlan tudományanyag immár nincs, s minden oklevél és kézirat neve vagy szakcíme alatt feltalálható. Én lelkiismeretemben nyugodt vagyok. Ha élne azon férfi, a ki mindig figyelemmel kísérte munkámat, s a kinek tanácsa és utasítása szerint én cselekedtem, Hunfalvy Pál főkönyvtárnok, ő bizonyára méltánylólag szólna róla. Egyébiránt a *Magyar Tudom. Akadémia Kézirattára I—XVI. székába beosztott egész tudományanyagnak mellékelt Kimutatása* munkásságom eredményéről kielégítő fogalmat ad.

A szakok sora és száma, tárgyuk és címök következő:

Szakok sora és száma	Szakok tárgya és címe	Alak	Kötetek száma
I. szak	Magyar Nyelvtudomány	150) ivrétű, 4-rétű, 8-rétű, 12-rétű, összes kötetei	148 kötet
II. »	Magyar Codex Latin	40) együtt	190 »
III. »	Népköltészet	} együtt	98 »
IV. »	Szimművészet	—	182 »
V. »	Magyar irodalom [Leveles]	—	50 »
VI. »	Könyvészet [Bibliographia]	—	203 »
VII. »	Magyar irodalom [Régi és újabb írók kézírati művei]	—	202 »
VIII. »	Vegyes Torténelem	—	359 »
	Ennek folytatása: VIII. A Történelem segédtudományai s mellékfordásai.		
	I. Al-szak. Oklevéltan [Diplomatika]	95 kötet	
	II. » Czímertan [Heraldika]	5 »	
	III. » Geneologia	6 »	
	IV. » Pecséttan [Sphragistika]	8 »	
	V. » Régészet [Archaeologia]	13 »	} együtt
	VI. » Éremtan [Numismatika]	23 »	
	VII. » Naplók	47 »	
	VIII. » Időszámítástan [Chronologia]	2 »	
	IX. » Statistika	2 »	
	X. » Földrajz [Geographia]	42 »	
IX. »	Egyház és Bölcsелеm	—	159 »
X. »	Orvostan	—	39 »
XI. »	Mennyiségtan, Mértan, Építészet együtt	—	13 »
XII. »	Természet-, Ásvány- és Vegytan együtt	—	12 »
XIII. »	Ipar, Kereskedelem, Gazdaság együtt	—	43 »
XIV. »	Hadtudomány	—	28 »
XV. »	Jogtan:		
	I. Al-szak. Jogtan [általános]	181 kötet	
	II. » Politika	23 »	
	III. » Országgyűlés	102 »	} együtt
	IV. » Várnegy	41 »	
	V. » Város	6 »	
XVI. »	Oklevélgyűjtemény	—	95 »
		Összesen:	2417 kötet

A Kéziratok feltalálása végett a XVI szakról ugyanannyi *külön szak-katalogus* készült, a mi rávezeti a keresőt, hogy a mit keres, az ivrétű, 4-ed, 8-ad, 12-edrétű kötetek közt hol találja meg? Helyöket az állványokra erősített 1—16 lemez-tábla jelöli meg.

Az összes szakokban levők föltalálására szolgál *a második, általános, betűrendes catalogus*, a betű az író nevét — ha ez nincs kifejezve — a gyűjtemény vagy kötet és füzet czime első szavát jelöli meg, s rávezeti a keresőt a keresett kötetre. E catalogus három kötetre oszlik, az *elsőben* vannak az A—F, a *másodikban* a G—N, a *harmadikban* az O—Z betűs czédula-catalogusok. Ezeket a kutatók és nagy közönség tájékozása végett láttam szükségesnek megemlíteni, minthogy így az *Akadémiai Értesítő* útján nagy számú érdekelteknek jutnak tudomására.

És most tisztelettel köszönöm meg a t. Akadémianak azt, hogy engem *Kézirattára* rendezésével megbizni, s bevégződését nagylelkű türelemmel elvárni méltóztatott. Nagy kitüntetés volt rám nézve magamat a t. Akadémiához a belső szolgálat köteleke által is szorosabbra tartozónak tudnom. Rendezési munkám állandó hazafiúi és szellemi öröm forrása volt; mert a munka közben megismertem a magyar irodalom vezérférfiait, s minden korszak jeleseinek a nemzeti műveltségre és alkotmányos szabadságunkra való hatását. Igen! Hosszú munkálkodásom alatt volt alkalmam bepillantani a magyar nemzet legnemesb, leghátrabb szellemeinek benső gondolatvilágába, azon eszményi műhelybe, a honnan a magyar hagyományos hazaszeretet és tudományosság századok óta irányát kapja, s fentartó és fel-felfrissítő táplálékát nyeri. Legyen a rendezett Kézirattár élénkebb irodalmi nyomozódás és termékenyebb munkásság eszközlője, s a megélenkült munkásságot kövesse nemzeti tudományosságunk benső tartalmában meggyarapodása. Mély tisztelettel vagyok a tekintetes Akadémianak Budapest, 1891. december 31-én alázatos szolgálója: *Jakab Elek*, r. tag s a M. Tud. Akadémia Kézirattára rendezője.

— **Az erdélyi múzeum-egylet könyvtára 1890/91-ben.** A könyvtár 1890-dik évi gyarapodása tett kötele- és cserepéldányokban 239 kötetet és füzetet, vásárlás útján a folytatólagos füzetes vállalatokon és folyóiratokon kívül a gyarapodás 741 kötet. A szerzemények közül legfontosabb a Migne-féle Patrologia Latina

egy teljes példánya, 221 csinos félbőrkötésben, mely 1700 frankért antiqu. úton Párisból szereztetett. E művekre, valamint a kötésekre fordított évi összeg 3369 frt 73 krt tett s e szerint az évi átalányt 369 frt 73 krral haladja meg. A kéziratár számára Imreh Sándor, marosvásárhelyi nyomdatulajdonos úr adott egy becses kötetet, a mely magában foglalja gr. Haller Józsefnek a Petőfi Sándor eleste helyére vonatkozó leveleit a hozzátartozó térképpel együtt és Békési Márk úr Bemnek egy Szebenben kelt németnyelvű parancslevelét ajándékozta. A könyvtár használata a közönség és egyetemi tanuló ifjúság részéről az előbbi évekhez képest növekedett. A kölcsönviszony a M. Tud. Akadémia, M. N. Múzeum és történelmi társulat könyvtáraival folyton fönnállott. Fontosabb és kiemelkedő mozzanatok az év történetéből első sorban, hogy a könyvtár ez évben veszítette el igazgatóját, a hazai bibliographia és történelem-tudomány egyik díszét, *dr. Szabó Károlyt*. 1890. aug. 31-én, kinek érdemeit az egylet közgyűlése jegyzőkönyvébe igtatta, arcképének lefestetéséről intézkedett s elhatározta, hogy emlékét egy emlékbeszéd tartásával üli meg a kép leleplezése alkalmával. Kiemelendő körülmények továbbá, hogy a közgyűlés határozatot hozott a kéziratár rendezéséről, a szakkatalogus folytatásáról és kinyomatásáról, az egyetemi tanácssal egyetértőleg a könyvtári kezelési szabályzat kidolgozásáról, az 1848 előtti magyarországi román nyomtatványok beszerzéséről, mire nézve a kezdeményezés meg is történt.

— **Három magyar könyvgyűjtő necrologja.** Három kiváló magyar könyvgyűjtőről kell megemlékeznünk, kik a magyar közművelődésnek elsőrendű oszlopai voltak, egyszerűen, szakértelemmel és áldozattal nagy magánkönyvtárakat gyűjtöttek, s kiket ezen félévben, a hazai közművelődés nem kis kárára, ragadott el körünkből a halál. Ezek: dr. Haynald Lajos, dr. Ballagi Mór és dr. Wenzel Gusztáv, kikről e folyóirat szerkesztőjének annál fájdalmasabban esik itt megemlékezni, mert mind a három kiváló férfiúhoz a mély tisztelet, kegyelet és hála kötelékei fűzték.

Ez évi július 4-én halt meg Kalocsán, érseki székhelyén dr. Haynald Lajos bibornok és kalocsai érsek, a M. Nemzeti Múzeum fővészeti osztályának alapítója, ki nagy lelkesedéssel, szakértelemmel és áldozattal egész életén át gyűjtött dúsgazdag herbariumát, valamint párját ritkító, több ezer kötetből álló nagy-